

RISKNI DAVOLASH USULLARI

Ramazonova Madina Shavkatovna

Toshkent axborot texnologiyalar universiteti talabalari

Tojmuratov Shuxratbek Dilmurodjon o'g'li.,

Mirzayev Bekzod Toxirboy o'g'li

Babajanov Jaloliddin Umidjon o'g'li

abdujabbor.madina.1989@gmail.com

Annotatsiya: *Riskni davolash, bir tashrifda, risklarni identifikatsiya qilish, baholash, va uni moliyalashtirishni o'z ichiga olgan kompleks jarayonlardan iboratdir. Bu jarayonning asosiy maqsadi risklarni aniqlash, uni qabul qilish yoki undan qochish yoki uni boshqa shakllarda muammolarni hal qilishdir.*

Kalit so'zlar: *Risklardan qochish, Riskni kamaytirish, diversifikatsiya, Xedjlash*

Riskni davolash deganda riskni o'zgartirish usullarini tanlash va amalga oshirish jarayoni tushuniladi. Ba'zida "riskni davolash" atamasi, "boshqaruv strategiyasi" atamasi kabi usullarning o'zini belgilash uchun ishlatiladi.

Riskni davolashning maqsadi riskga qabul qilish mumkin bo'lgan rentabel harakatlarni aniqlash va amalga oshirishdir. Riskni davolashning o'zi yangi risk turlarini keltirib chiqarishi mumkin, ular ham baholanishi kerak. 8.2 rasmda riskni davolash jarayonining algoritmini ko'rish mumkin.

Risklarni baholash natijasida menejer to'liq risk xaritasiga ega (risklar reestri) bo'ladi. Risklar majmuasini hisobga olsak, ularning ba'zilari uchun ular maqbul va davolanishsiz qabul qilinishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bunday risklar shunchaki monitoring uchun risklar reestriga kiritilgan bo'ladi. Qabul qilinmagan risklar ularni maqbul qilish uchun qayta ishlanadi.

Riskning maqbulligini aniqlash uchun davolash amalga oshirilgandan keyin qolgan risk (qoldiq risk) hisobga olinadi. Agar umumiy risk maqbul bo'lsa, loyihani keyingi davolash yoki bekor qilish ko'rib chiqiladi.

Riskni davolash usullari (yoki ushbu usullarning kombinatsiyasi) riskni davolash xarajatlarini tahlil qilish va ushbu davolash usullarini amalga oshirishning potentsial natijalar foydalari asosida tanlanadi. Risklarni boshqarishda qo'llaniladigan risklarni o'zgartirish choralari juda xilma-xil bo'lib, ob'yektga, risk turiga, uning oqibatlarining hajmi va ehtimoliga, uni boshqarish xarajatlariga va boshqalarga bog'liq. Ushbu chora-tadbirlarni yanada kengroq tahlil qilish uchun ular bir qator mezonlarga qarab tasniflanadi.

Maqsadga qarab usullar ikki turga bo'linadi: jismoniy himoya va iqtisodiy himoya. Jismoniy himoya qo'riqlash, signalizatsiya, seyflarni sotib olish, mahsulot sifatini nazorat qilish tizimlarini yollash, ma'lumotlar bazalarini ruxsatsiz kirishdan himoya qilish va boshqalar kabi vositalardan foydalanishdan iborat. Iqtisodiy himoya xarajatlar darajasini bashorat qilish, mumkin bo'lgan zararning og'irligini baholash, korxonaning moliyaviy

mexanizmi va uchinchi shaxslar bilan tuzilgan shartnomalardan (masalan, sug'urta) foydalanishdan iborat.

Risk xususiyatlarining o'zgarishiga qarab, risklarni tartibga solish va riskni moliyalashtirish turlari ajratiladi.

Riskni tartibga solish riskning asosiy belgilarining maqsadli o'zgarishiga olib keladigan usullarni o'z ichiga oladi: ehtimollik, oqibatlar yoki o'zgaruvchanlik (maqsadli qiymatdan og'ish). Tartibga solish usullari boshqacha tarzda "voqea oldidan" deb ataladi, chunki ular riskli operatsiyadan ancha oldin qo'llaniladi.

Risklarni moliyalashtirish faqat risk hodisasi oqibatlarini qoplashni va risk xususiyatlarini o'zgartirmasdan zararni bartaraf etishni ta'minlaydi. Moliyalashtirish usullari "voqeadan keyingi" deb nomlanadi, chunki ular haqiqatdan keyin, risk salbiy amalga oshirilgan taqdirda qo'llaniladi. Moliyalashtirish asosan iqtisodiy risklar uchun qo'llaniladi, chunki iqtisodiy bo'lmagan yo'qotishlarni (ma'naviy, axloqiy) qoplash mumkin emas, hatto zararga teng bo'lgan katta miqdordagi to'lovlarni ham. "Riskni moliyalashtirish" usullari guruhini "riskni davolashni moliyalashtirish" dan, ya'ni risklarni boshqarish bo'yicha faoliyat uchun manbalarni topish va riskni boshqarish to'lovlarini amalga oshirishni farqlash kerak.

Usullarning keyingi tasnifi riskga ta'sir qilish natijalariga asoslanadi. Bunday holda, usullarning to'rtta guruhi ajratiladi:

- riskdan qochish,
- riskni kamaytirish ,
- riskni uzatish,
- riskni ushlab turish .

Riskdan qochish (oldini olish) natijasida xavfli vaziyatga aralashmaslik to'g'risida qaror qabul qilinadi, ya'ni risk bo'yicha operatsiyalar bajarilmaydi. Shunday qilib, ushbu alohida holat va sub'yekt uchun risk mavjud bo'lishni to'xtatadi.

Risk kamaytirish (yumshatish) chora-tadbirlari natijasida riskning asosiy miqdoriy xususiyatlariga: zarar miqdori va uning yuzaga kelish ehtimoliga kamaytiruvchi ta'sir ko'rsatiladi. Risklarni kamaytirish usullariga misollar diversifikatsiya va xedjlashdir.

Riskni uzatish (o'tkazish)dan keyin u mavjud bo'lib qoladi, biroq bir yoki bir nechta tashkilot bilan to'liq yoki qisman taqsimlanadi. Risklarni uzatishning klassik namunasi sug'urta hisoblanadi.

Riskni ushlab turish (o'zlashtirish) biz uning mavjudligini tan olishimizni, lekin unga nisbatan hech qanday harakat qilmasligimizni anglatadi. Mumkin bo'lgan yo'qotishlar tashkilotning o'z mablag'lari hisobidan qoplanadi.

Qochish va kamaytirish risklarni boshqarish bilan bog'liq, ushlab turish esa moliyalashtirishni talab qilishi mumkin (sub'yekt bundan xabardormi yoki yo'qmi, unga bog'liq emas). Bunday holda, riskni uzatish ham tartibga solish, ham moliyalashtirish maqsadlarida amalga oshirilishi mumkin. Birinchi holda, xavfli hodisaning yuzaga kelishi ehtimoli barcha oqibatlar bilan boshqa tashkilotga o'tkaziladi va ikkinchi holatda, riskni qabul qilgan shaxs faqat yuzaga kelgan riskning salbiy oqibatlarini qoplashi kerak bo'ladi.

Ko'pincha, risklarni boshqarishda bir nechta davolash usullarining kombinatsiyasi tanlanadi. Ushbu chora-tadbirlar bir vaqtning o'zida, bir-biri bilan birgalikda yoki ketma-ket harakat qilishi mumkin: agar biri ishlagan/ishlamagan bo'lsa, ikkinchisi kuchga kiradi.

Riskni bartaraf etish uchun mutaxassis tayinlanadi, unga davolash jarayoni uchun javobgarlik yuklanadi. Bu quyidagi mutaxassislardan biri bo'lishi mumkin:

□riskning yuzaga kelishiga bog'liq bo'lgan harakatlar uchun javobgar shaxs ("zaiflik nuqtasi" rahbari);

□harakati tufayli xavfli hodisa sodir bo'lishi mumkin bo'lgan shaxs ("zaiflik nuqtasi" operatori);

□xavfli hodisaning yuzaga kelishiga javob berish va uning oqibatlarini kamaytirish uchun eng mos shaxs (nazoratchi).

Risklardan qochish. Riskdan qochish - bu xavfli vaziyatga aralashmaslik to'g'risidagi qaror yoki unga aralashmaslik uchun harakat. Risklarni boshqarishda qochish bosh tortish, istisno qilish yoki rad etish deb ham ataladi. Riskni davolashning ushbu usuli sub'yektlga riskni amalga oshirish imkoniyatini butunlay yo'q qilishga imkon beradi.

Qochish usuli foydalanish uchun eng sodda va tushunarli bo'lib, boshqa choralarni qo'llashni istisno qiladi. Darhaqiqat, biz riskni o'z ichiga olgan ishni qilishdan bosh tortamiz va bu turdagi risk bizning korxonamiz uchun mavjud bo'lishni to'xtatadi. Biroq, bunday oddiy va tushunarli "hech narsa qilmaslik" usuli bir qator muhim kamchiliklarga ega.

Birinchi kamchilik, ayniqsa, moliyaviy faoliyatda tavakkal qilishdan bosh tortish, shuningdek, bekor qilingan biznes bitimi olib kelishi mumkin bo'lgan foydadan voz kechishni anglatadi. Risk yuqori rentabelli loyihalarga xosdir va foyda olish uchun tadbirkor ushbu loyihalarni amalga oshirishga majburdir; Shu sababli, tijorat faoliyatida riskni doimiy ravishda rad etish mumkin emas. Shuning uchun riskdan qochish faqat salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan sof risklarni (xavflar, texnik risklar va boshqalar) qayta ishlash uchun eng mos keladi.

Ikkinchi kamchilik shundaki, ba'zi hollarda riskdan butunlay qochishning texnik jihatdan imkonsizligi. Har qanday riskning oldini olish uchun qanchalik qat'iy choralar ko'rilmasin, uning paydo bo'lish ehtimoli saqlanib qolmoqda. Masalan, yong'in riskini oldini olish uchun maksimal jismoniy va iqtisodiy cheklovlarni o'rnatgan holda, biz hali ham faqat chekmaydigan kontragentlar bilan biznes yurita olmaymiz va doimiy ravishda yong'inga chidamli xonada yonmaydigan mebel, jihozlar va ish yuritish buyumlari bilan ishlamaymiz.

Uchinchidan, korxonalar, loyihalar va jarayonlar tadbirkorlar tomonidan ma'lum maqsadlarga (ham tijorat, ham boshqa) erishish uchun tashkil etiladi. Ba'zi operatsiyalar yoki jarayonlardan voz kechish bilan menejer o'z maqsadlariga erishish uchun yangi vositalarni izlashga majbur bo'ladi. Bunday holda, ko'pincha maqsadlarga erishish uchun topilgan muqobil variantlar ular bilan birga baholanishi va davolanishi kerak bo'lgan yangi risklarni olib keladi. Shunday qilib, ba'zida bitta riskdan qochish bir nechta yangi risklarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Riskning oldini olish usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- risk darajasi qabul qilib bo'lmaydigan darajada yuqori bo'lgan operatsiyalarni biznesdan chetlashtirish. Tijorat operatsiyalari uchun, agar ular yetarli darajada baholangan bo'lsa, bunga ruxsat beriladi;

- shartnoma majburiyatlarini buzgan sheriklar va mijozlar bilan operatsiyalarni rad etish. Bu usul Kozma Prutkovning aforizmida tasvirlangan: "Bir marta yolg'on gapirgan bo'lsangiz, kim sizga ishonadi?" Bu chora real iqtisodiy amaliyotda juda samarali va keng tarqalgan;

- noma'lum yoki shubhali kompaniyalarning xizmatlaridan voz kechish (o'rtacha bozor narxi bilan taqqoslanmaydigan narxlarni taklif qiluvchilardan ham, o'rtacha bozor daromadni ancha yuqori qilib beradigan reklamadan ham);

- agar muvaffaqiyatli amalga oshirishda noaniqlik tug'dirsa yoki riskni baholash uchun axborot bazasi mavjud bo'lmasa, ushbu korxonaga uchun birinchi marta taklif qilingan innovatsion operatsiyalarni rad etish;

- oldindan aytib bo'lmaydigan natijaga ega bo'lgan operatsiyani rad etish, agar undan daromad miqdori ahamiyatsiz bo'lsa, ya'ni korxonaning pul oqimida arziyas ulushni egallasa;

- korxonaning moliyaviy barqarorligini yo'qotishning oldini oladigan katta miqdordagi qarz kapitalidan foydalanishni rad etish. Shu bilan birga, bunday rad etish moliyaviy leverajning ta'sirini kamaytiradi, ya'ni investitsiya qilingan kapitaldan qo'shimcha foyda olish imkoniyatini;

- qonun hujjatlariga yoki tadbirkorlik odatlariga zid bo'lgan yoki zid kelishi mumkin bo'lgan bitimlarda qatnashishdan bosh tortish va shunga o'xshash boshqa turdagi noozliklar.

Riskni kamaytirish. Ma'lum darajadagi bilim va ko'nikmalarni talab qiladigan eng ko'p qo'llaniladigan riskni davolash choralari riskni kamaytirish (yumshatish) usullari guruhidir. Riskni yumshatish - bu riskning ehtimolini, salbiy oqibatlarini va boshqa xususiyatlarini kamaytirishga qaratilgan harakatlardir. Amaliy nuqtai nazardan, bu risklarni boshqarishning asosiy strategiyasidir.

Biroq, riskni davolashning ushbu yo'nalishi o'z cheklovlariga ega:

□risklarni kamaytirish tartib-qoidalarini korxonaning cheklangan moliyaviy imkoniyatlari tufayli to'siq bo'lishi mumkin bo'lgan moliyaviy investitsiyalarni talab qiladi;

□barcha risklarni kamaytirish mumkin emas;

□riskni kamaytirish xarajatlari uning potentsial ijobiy ta'siridan oshmasligi kerak.

Ilmiy va amaliy adabiyotlarda batafsil ishlab chiqilgan riskni kamaytirishning bir necha usullari mavjud: cheklash, diversifikatsiya qilish, hedjlash. Bu usullar bir-biri bilan chambarchas bog'liq va ko'pincha murakkab shaklda qo'llaniladi (masalan, cheklashsiz diversifikatsiya qilish amalda mumkin emas va hokazo).

Cheklash - bu xavfli hodisaning xususiyatlarini yoki ushbu hodisaning sababi bo'lgan zaiflik nuqtalarining xususiyatlarini raqamli ifodalovchi xususiyatlar uchun chegara standartlarini belgilash. Cheklash riskning salbiy oqibatlarini maksimal darajada kamaytirishga yordam beradi.

Cheklash ko'pincha moliyaviy risklarni boshqarishda qo'llaniladi. U korxonada tegishli ichki moliyaviy standartlarni o'rnatish orqali amalga oshiriladi.

Cheklashning bir turi riskni lokalizatsiya qilish usuli hisoblanadi. Muayyan zaiflik nuqtalarini aniqlash mumkin bo'lsa, u qo'llaniladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonining eng xavfli hududlari mahalliyashtirilib, ular ustidan muhim ko'rsatkichlar bo'yicha joriy ma'lumotlar monitoringi bilan alohida nazorat o'rnatiladi. Usul yirik kompaniyalar tomonidan innovatsion loyihalarni amalga oshirish, yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqish va hokazolarda qo'llaniladi. Eng oddiy hollarda, riskni lokalizatsiya qilish uchun kompaniya tuzilmasida xavfli loyihani yuritishni amalga oshiradigan maxsus bo'linma tuziladi.

Risklarni boshqarishning eng samarali va mashhur usullaridan biri bu diversifikatsiya (dissipatsiya). Diversifikatsiya risk ehtimolini kamaytirishga yordam beradi, deb ishoniladi. Diversifikatsiya deganda jami xilma-xillikni qo'llash orqali riskni kamaytirish jarayoni tushuniladi. Diversifikatsiya korxonalar mablag'larini va ularning manbalarini bir-biri bilan bevosita bog'liq bo'lmagan turli ob'yektlar (muqobil tarmoqlar, korxonalar, ob'yektlar va asboblardan) o'rtasida taqsimlashni o'z ichiga oladi.

Moliyaviy menejmentda diversifikatsiyaning ikki turini ajratish odatiy holdir. Birinchi tur - sodda diversifikatsiya deyiladi, bunda mablag'lar investorning sezgisiga ko'ra, portfelning kutilayotgan daromadining o'zgarishi kamayadi degan umidda ko'p sonli aktivlarga investitsiya qilinadi. Diversifikatsiyaning ikkinchi turi - Markovits diversifikatsiyasi deyiladi, u kutilgan daromadning yuqori darajasini saqlab, portfel riskini kamaytirish istagiga asoslangan. Ushbu maqsadga kutilgan daromadga eng past ijobiy korrelyatsiyaga ega aktivlarni tanlash orqali erishish kerak. Agar biz aksiyalar portfelini shakllantirish haqida gapiradigan bo'lsak, unda ular turli omillarning aksiyalar qiymatiga ta'siri har xil bo'lishi uchun tanlanishi kerak. Masalan, qonunchilikdagi o'zgarishlar tufayli bank sektoridagi aksiyalarning narxi pasayganda, neft sanoati korxonalar aksiyalari narxi oshishi mumkin; shunday qilib, portfelning umumiy daromadi narx riskidan himoyalangan bo'ladi.

Korxonaning o'ziga xos xususiyatlariga qarab, diversifikatsiyaning quyidagi yo'nalishlaridan foydalanish mumkin:

- faoliyat turlari;
- mahsulotlar (ishlar , xizmatlar);
- yetkazib beruvchilar;
- xorijiy valyuta portfeli;
- kredit portfeli;
- bozor;
- qimmatli qog'ozlar portfeli va boshqalar.

Texnologiyada diversifikatsiya parchalanish deyiladi, ya'ni joriy faoliyatda bitta ob'jekt yoki jarayon o'rniga o'xshash maqsadli bir nechta kichikroq ob'ektlardan (jarayonlardan) foydalanish. Shunday qilib, agar suv ta'minoti tizimining bir qismidagi nasos ishlamay qolsa, bosim pasayadi, ammo qo'shni hududlarda ishlaydigan boshqa nasoslar umumiy tizimni suv bilan ta'minlaydi. Agar bunday ob'yektlar bir vaqtning o'zida ishlayotgan bo'lsa, bu "issiq kutish" deb ataladi, agar faqat bitta ob'jekt ishlayotgan bo'lsa va ikkinchisi risk hodisasi sodir bo'lgunga qadar zaxirada bo'lsa, bu "sovuq kutish" yoki

takrorlash deb ataladi. Texnik tizimlarning ishonchligini oshirish uchun takrorlash qo'llaniladi.

Xedjlash asosan moliyaviy risklar uchun qo'llaniladi. Xedjlash - bu kelajakda o'zgarish riski bo'lgan parametrlarni joriy aniqlash. Oddiy iqtisodiy amaliyotda bu, masalan, yangi tuzilgan shartnomada olti oy ichida xaridorga ko'rsatadigan xizmatlar narxini belgilash; yana bir misol, zarur butlovchi qismlarni bir yil ichida qat'iy kelishilgan narxda yetkazib berish bo'yicha shartnoma tuzish bo'lishi mumkin. Moliya bozorida xedjlash qimmatli qog'ozlar (hosil vositalar) bilan operatsiyalarni realizatsiyalash orqali amalga oshiriladi. Valyuta kurslarining (narxlar, foiz stavkalari) o'zgarishi riskidan sug'urtalashga xizmat qiluvchi shartnoma "xedj" (inglizcha to'siq - panjara) deb ataladi. Qo'llaniladigan hosilaviy qimmatli qog'ozlarning turlariga qarab, quyidagi xedjlash mexanizmlari ajratiladi.

1. Forvard shartnomasi - bu ikki tomon o'rtasida "baza" deb nomlangan aktivni kelajakda hozirgi vaqtda belgilangan narxda sotish bo'yicha rasmiy kelishuvdir. Odatda, forvard shartnomalari moliya instituti va uning doimiy mijozlaridan biri o'rtasida tuziladi va bunday shartnoma miqdori sezilarli katta bo'ladi, masalan million dollar. Shartnoma bo'yicha tomonlar bir xil riskni o'z zimmlariga olganligi sababli, uni tuzish vaqtida hech kim hech narsa to'lamaydi. Forvard shartnomalarini sotib olish va sotish mumkin: shartnomaning xaridori tovarni qabul qilishga va uning haqini to'lashga, sotuvchi tovarni yetkazib berishga va to'lovni qabul qilishga majburdir. Forvard shartnomalari odatda aktivni yetkazib berish bilan yakunlanadi.

2. Fyuchers shartnomasi - bu birjalarda tuziladigan forvard shartnomalarining alohida turi bo'lib, ular yetkazib berilayotgan aktivlarning hajmi va sifati, shuningdek yetkazib berish vaqti, joyi va shartlari bo'yicha standartlashtirilgan. Birja barcha fyuchers shartnomalarining bajarilishini kafolatlaydi, chunki har bir shartnoma ikkiga bo'linadi: aktiv sotuvchisi va birja o'rtasidagi kelishuv va birja va aktivning xaridori o'rtasidagi kelishuv. Bunday sharoitda, birja tomonlardan birining to'liq to'lov riskini o'z zimmasiga oladi, lekin ulardan shartnoma summasining bir necha foizi miqdorida ta'minotni maxsus kliring hisobvarag'iga "boshlang'ich marja" deb nomlashni talab qiladi. An'anaga ko'ra, fyucherslar moliyaviy (asosiy aktiv - aktsiyalar, obligatsiyalar, valyuta) va tovar fyucherslariga (qolgan barcha narsalar: oltin, kumush, mis, neft, benzin, don, apelsin sharbati, makkajo'xori va boshqalar) bo'linadi. Fyuchers operatsiyalari spekulativ xarakterga ega bo'lib, ko'pincha teskari bitimni tuzish bilan yakunlanadi, ayni paytda aktivlarni haqiqiy yetkazib berish amalga oshirilmaydi. Fyuchers shartnomasining narxi nisbatan past bo'lib, fyuchers bozorini yirik va kichik investorlar uchun ochiq qiladi.

3. Opcion - bu bazis aktivini ma'lum muddat ichida belgilangan miqdorda va oldindan belgilangan narxda sotish yoki sotib olish huquqi (lekin majburiyat emas) uchun to'langan mukofot bilan tuzilgan bitim. Biznesning opsiyonni sotib olish uchun to'laydigan narxi asosan u to'laydigan sug'urta mukofotidir. Opsiionlar valyuta, fondga tegishli (aksiya bo'yicha) va fyuchers bo'lishi mumkin.

4. Svop operatsiyalari - moliyaviy aktivlar yoki majburiyatlarning tuzilishini yaxshilash va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni kamaytirish maqsadida ayirboshlash. Svoplar 1981 yilda paydo bo'lgan. Svoplarning quyidagi turlari mavjud:

- chet el valyutasi (bir valyutadagi kelajakdagi majburiyatlarni boshqa valyutadagi majburiyatlarga almashtirish),
- aktsiyalar (bir turdagi qimmatli qog'ozlarni boshqasiga aylantirish majburiyatlari, masalan, obligatsiyalarni aktsiyalarga);
- foizlar (belgilangan foiz stavkasi bilan qarz majburiyatlarini o'zgaruvchan foiz stavkasi bo'lgan majburiyatlarga almashtirish yoki aksincha).

Svop bozorida asosiy rolni diler (odatda bank) bajaradi. Birja shartnomasini tuzmoqchi bo'lgan kompaniya diler bilan bog'lanadi va shartnomaning ikkinchi tomoni svop dileriga aylanadi. Shundan so'ng diler boshqa tashkilot bilan hisob-kitob bitimini tuzishga harakat qiladi. Agar u muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, diler riskni fyuchers shartnomalari bilan himoya qilishi mumkin.

Riskni uzatish (o'tkazish). Risk o'tkazish - bu riskdan kelib chiqadigan yo'qotishlar yoki foyda yukini boshqa tomon bilan bo'lishishdir. Bu riskni davolashning yana bir keng tarqalgan, ammo murakkab usuli. Riskni uzatish (o'tkazish) ikki yoki undan ortiq tomonlarni o'z ichiga oladi va ular o'rtasidagi munosabatlar juda noodatiy va juda shaffof bo'lmasligi mumkin. Shu bilan birga, qonunchilik talablari riskning ma'lum bir turini o'tkazishni cheklashi, taqiqlashi yoki majburlashi mumkin.

Shuni esda tutish kerakki:

- barcha risklarni o'tkazib bo'lmaydi,
- zaiflik nuqtasining jismoniy o'zgartirilishi odatda riskning o'tkazilishi emas,
- riskni o'tkazish yangi riskni yaratishi yoki mavjud riskni o'zgartirishi mumkin,
- riskni o'tkazish uchun to'lov uni amalga oshirishdan mumkin bo'lgan zarardan kam bo'lsa, mantiqiy bo'ladi.

Risklarni uzatishning ikkita asosiy varianti mavjud:

- 1) riskni tartibga solish maqsadida o'tkazish;
- 2) riskni moliyalashtirish maqsadida o'tkazish.

Riskni tartibga solish maqsadida o'tkazishda risk hodisasining yuzaga kelish ehtimoli qabul qiluvchi tomonga o'tkaziladi. Bu odatda risk mavjudligi bilan bog'liq bo'lgan element yoki jarayonni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Ko'chirilgan zaiflik nuqtasi uchun javobgarlik riskni oluvchiga o'tadi. Natijada, agar risk yuzaga kelsa, yo'qotishlar va ularni qoplash zarurati uning uchun maxsus paydo bo'ladi.

Tartibga solish maqsadlari uchun riskni o'tkazishning mashhur modeli bu outsorsingdir. Bu biznesni tashkil etish modeli bo'lib, unda tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari uchinchi tomon kompaniyasi yoki mutaxassisga o'tkaziladi. Shunday qilib, ushbu faoliyatdan kelib chiqadigan risklar, shartnoma asosida, ko'proq mohirona boshqara oladiganlarga o'tkaziladi. Bu odatda asosiy ishlab chiqarishga xizmat qiluvchi faoliyatga (buxgalteriya hisobi, IT, transport, tozalash va boshqalar) taalluqlidir. Bunday o'tkazish bilan, masalan, buxgalteriya xatosi riski sezilarli darajada kamayadi; biroq, yangi outsorsing kompaniyasi tomonidan shartnoma majburiyatlarini bajarmaslik riski paydo bo'ladi. Bunday shartnomalar bo'yicha kontragentlarni o'z xodimlariga qaraganda manipulyatsiya qilish qiyinroq. Bundan tashqari, outsorsing shartnomalari odatda xizmat ko'rsatuvchi provayderlarning o'zlari tomonidan ushbu xizmatlar sifati uchun o'z javobgarligini cheklaydigan tarzda tuziladi.

Riskni moliyalashtirish maqsadida o'tkazishda yo'qotish ehtimoli topshiruvchi tomonda qoladi va qabul qiluvchi tomon uni ushbu yo'qotishlarni to'liq yoki qisman qoplash majburiyatini oladi. Bunday risklarni uzatishning klassik namunasi sug'urta hisoblanadi.

Sug'urtalash - boshqa tomon, yani sug'urtalovchi tomonidan to'langan sug'urta mukofotlari hisobidan shakllantirilgan mablag'lar hisobidan ma'lum xavfli hodisalar yuz berganda bir tomonning (sug'urta qildiruvchining) manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan munosabatlardir. Manfaatlarni bunday himoya qilish odatda sug'urtalangan shaxsning zararlari miqdorini to'liq yoki qisman qoplaydigan sug'urta to'lovlari shaklida amalga oshiriladi.

Risklarni boshqarish tizimida sug'urta usuli moliyaviy risklarni, katastrofik risklarni, qurilish va o'rnatish risklarini, yong'in riskini, ekologik risklarni, shuningdek, transport vositalarining shikastlanishi yoki o'g'irlanishi riskini boshqarish uchun eng samarali qo'llaniladi.

Sug'urta shakllariga ko'ra u quyidagilarga bo'linadi:

□majburiy - qonun hujjatlarida belgilangan sug'urta (masalan, avtomobilning fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish, mulkni majburiy sug'urta qilish, majburiy tibbiy sug'urta va boshqalar). Ushbu sug'urtaning ommaviyligi sug'urta tariflarini kamaytirish va uni amalga oshirish tartibini soddalashtirish imkonini beradi;

□ixtiyoriy - ixtiyoriy ravishda tuzilgan shartnomaga asoslangan sug'urta.

Sug'urta ob'yektlari bo'yicha quyidagi guruhlar ajratiladi.

1. Mulk sug'urtasi . Korxonaga tegishli binolar, inshootlar, qurilish-montaj ishlari, transport vositalari, yuklar, tovarlar, materiallar va boshqa turdagi aktivlarni sug'urta qilish mumkin. Shu bilan birga, mulkiy risklarni topshirish nafaqat mulkdor, balki mulkdan foydalanadigan korxonalar: komissioner, ijarachi va boshqalar tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin.

2. Mas'uliyatni sug'urtalash. Uning ob'yektlari - korxonalar va uning xodimlarining uchinchi shaxslar oldidagi javobgarligi, mahsulot ishlab chiqaruvchining javobgarligi, kasbiy javobgarligi, ish beruvchining javobgarligi, ortib borayotgan risk manbalari egasining javobgarligi, ekologik javobgarlik va boshqalar.

3. Xodimlarni sug'urtalash. Bu majburiy yoki ixtiyoriy bo'lishi mumkin va mehnat shartnomalariga to'liq muvofiq.xodimlarning hayotini sug'urtalashni, mehnat qobiliyatini yo'qotish, nogironlik va hokazolarni o'z ichiga oladi.

4. Moliyaviy risklarni sug'urtalash. U kontragent tomonidan shartnoma majburiyatlarini bajarmaslik sug'urtasi, mulk huquqi sug'urtasi (da'volash tufayli mulkni yo'qotish riski) va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Risklarni o'tkazish darajasiga ko'ra sug'urtaning ikki turi ajratiladi:

- tashqi sug'urta kompaniyasiga murojaat qilish;

- o'z-o'zini sug'urtalash, bunda kompaniya mumkin bo'lgan yo'qotishlarni qoplaydigan ma'lum mablag'lar zaxirasiga ega bo'lishi kerak. Darhaqiqat, o'z-o'zini sug'urtalash riskni ushlab turish shaklidir.

Risklarni uzatish ham yuridik, ham boshqaruv nuqtai nazaridan juda murakkab usuldir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, uzoq vaqt davomida riskni o'tkazish ko'pincha ushlab

turishdan ko'ra iqtisodiy jihatdan kamroq foydali bo'ladi. Shu sababli, so'nggi paytlarda yirik korporatsiyalar o'zlari ushlab turadigan risklar soni va darajasini asta-sekin oshirmoqdalar.

Riskni ushlab turish. Riskni ushlab turish (o'zlashtirish) - ma'lum bir riskdan zarar yoki foyda yukini qabul qilishdir. O'zlashtirish degani, biz ma'lum bir risk mavjudligini tan olamiz, lekin u bilan bog'liq hech qanday chora ko'rmaymiz. Xavfli hodisani amalga oshirish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlar korxonaning o'z mablag'lari hisobidan qoplanadi. Bunday mablag'lar maqsadli shakllantirilishi mumkin (keyinchalik ular zahiralalar yoki fondlar deb ataladi va shuning uchun aslida o'z-o'zini sug'urtalash haqida gapiriladi) yoki ular korxonadan joriy aylanmadan qoplanishi mumkin. Har holda, mumkin bo'lgan yo'qotishlarni qoplash manbasini hisoblash va aniqlash o'zlashtirish tartibining muhim tarkibiy qismidir.

Korxonadan bir necha sabablarga ko'ra risklarni o'zlashtirishni tanlashi mumkin. Kompaniya o'z risklarini qanchalik adekvat baholashiga qarab, ushlab turish ongli yoki ongsiz bo'lishi mumkin.

Ongli ravishda ushlab turish korxonadan rahbariyati risklar doirasi va ularning xususiyatlari to'g'risida yuqori sifatli ma'lumotlarga ega ekanligini taxmin qiladi va ularni malakali tahlil qilish natijasida ushbu risklarning bir qismini o'zlashtirish to'g'risida qaror qabul qiladi.

Ongli ravishda ushlab turish ixtiyoriy yoki majburiy bo'lishi mumkin. Majburiy ushlab turish kompaniya riskni o'zida saqlab qolganda yuzaga keladi, chunki u undan qochib qutula olmaydi, kamaytiradi yoki boshqa birovga o'tkaza olmaydi. Odatda bu sug'urta shartnomasi shartlariga kirmaydigan ba'zi "ekzotik" risklar yoki zararlarni to'liq qoplashni nazarda tutmaydigan (chegirma, qisman sug'urta) sug'urta shartnomasi bo'lishi mumkin. Ixtiyoriy ravishda ushlab turish holatida tashkilot tahlildan so'ng riskni ushlab turish uni qayta ishlashning boshqa usullaridan foydalanishdan ko'ra foydaliroq deb hisoblaydi. Bu quyidagi hollarda sodir bo'ladi:

□yo'qotishlar miqdori ularni o'z mablag'lari hisobidan qoplash uchun ahamiyatsiz bo'lsa;

□foйда normalari riskni davolash xarajatlari va uning salbiy oqibatlaridan bir necha baravar yuqori bo'lsa;

□risklarni davolash xarajatlari yo'qotish miqdoridan sezilarli darajada oshsa va riskni oldini olish mumkin bo'lmasa;

□qisqa vaqt ichida katta miqdordagi yo'qotishlarning yuzaga kelishi ehtimoldan yiroq bo'lasa;

□yo'qotishlar tasodifan sodir bo'lsa-yu, lekin juda tez-tez takrorlansa.

Ongsiz ushlab turish haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, u ikki xil bo'lishi mumkin: bilmaslik va noto'g'ri baholash tufayli. Bu ikkala holat ham korxonadagi risklarni boshqarish xizmatining sifatsiz ishining natijasidir. Bilmasdan o'zlashtirish holatida kompaniya rahbariyati risk haqida hech narsa qilmaydi, chunki ular bu haqda hech narsa bilishmaydi. Moliyaviy yo'qotishlar kompaniya uchun kutilmagan va og'riqli bo'ladi. Bunday ushlab turish riskni davolash usuli sifatida tasniflanishi mumkin emas, chunki u rahbariyat irodasiga va risklarni boshqarish metodologiyasiga qarshi yuzaga keladi. Buning

oldini olish uchun kompaniyaga ta'sir qiladigan barcha risklarni aniqlash uchun ehtiyotkorlik va yuqori sifatli ish talab etiladi.

Agar aniqlangan risklarni noto'g'ri tahlil qilish amalga oshirilsa va ularning ba'zilari, masalan, noto'g'ri, ahamiyatsiz deb hisoblansa, noto'g'ri baholangan holda ongsiz ushlab turish paydo bo'lishi mumkin. Shunday qilib, kompaniya yo'qotishlarni qoplash uchun yetarli mablag'ga ega bo'lmasligi mumkin bo'lgan riskni o'z zimmasiga oladi. Bunday holatlarning oldini olish uchun riskni baholash bosqichida ularning ehtimoli va mumkin bo'lgan zarar miqdorini tahlil qilishning adekvat usullaridan har tomonlama va mohirona foydalanish kerak.

Riskni o'zlashtirish to'g'risida qaror qabul qilishda kompaniya rahbariyati riskning o'ziga xos xususiyatlarini (ehtimol va oqibatlarini) va kompaniyaning uni o'zlashtirish qobiliyatini (moliyaviy holat, qaror qabul qiluvchilarning riskga munosabati, boshqa risklarni qayta ishlash usullarining mavjudligi, qonuniy cheklovlar) aks ettiruvchi omillarni hisobga olishi kerak.

Xulosa: Riskni davolash jarayonida, risklarni aniqlash, baholash, davolash usullarini tanlash, amalga oshirish va monitoringni o'z ichiga oladi. Riskni davolashning maqsadi potentsial zararlarni minimallashtirish va imkoniyatlaridan foydalanishdir. Davolash jarayonida risklarni boshqarish choralari va moliyalashtirish usullari qo'llaniladi. Riskni davolashning muhim qismi riskni tartibga solish va moliyalashtirishdir. Usullar riskdan qochish, riskni kamaytirish, riskni uzatish va riskni ushlab turishgacha ajratiladi. Riskni davolash jarayonida foydalaniladigan usullar va choralarni tanlash va amalga oshirish jarayoni muhimdir, chunki bu jarayon kompaniyalarning moliyaviy va operatsion faoliyatlarini himoya qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 01.03.1997. Qayta taxrirlangan versiyasi (21.04.2022y).
3. O'zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonuni. 16.04.2019 y.
4. O'zbekiston Respublikasining «Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida» Qonuni. 24.04.1997 y.
5. Yevropa Kengashining 1981 yil 28 yanvardagi "Shaxsiy ma'lumotlarni avtomatik qayta ishlash bo'yicha jismoniy shaxslarni himoya qilish to'g'risida"gi konvensiyasi. Elektron resurs: lexdigital.ru/2012/052/ (Murojaat sanasi: 12.11.2015).